

Általános és szerves kémia - 5. hét

Előző héten elsajátítottuk, hogy ...

- milyen kötések révén alakul ki a kémiai anyagok kristályos szerkezete
- milyen különbségek vannak a polimorf módosulatok szerkezetében

Mai témakörök

- halmazállapotok
 - tulajdonságok, törvényszerűségek
- halmazállapot változások

Anyagi halmazok jellemzői

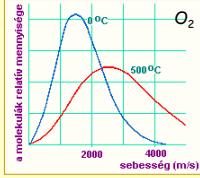
	gáz	folyadék	szilárd
alak	nem határozott alakú, a tárolóedényét veszi fel		határozott, saját alak
térfogat	kitölti az edényt	határozott, saját térfogat	
részecskék helye	rendezetlen, távoli	rendezetlen, közeli	rögzített, nagyon közeli
részecskék kölcsönhatása	gyakorlatilag nincs	erős	nagyon erős
részecskék mozgása	nagyon gyors	közepes	nagyon lassú

Kinetikus gázelmélet

- a molekulák között nincs vonzó és taszító hatás
- saját térfogatuk elhanyagolható a rendelkezésre álló tér mellett
- a molekulák állandó rendezetlen mozgásban vannak
- ütközéseik rugalmasak
- átlagos sebességük hőmérséklettől függő
- sebességeloszlás: Maxwell-Boltzmann-féle

Kinetikus gázelmélet

- A gázmolekulák kinetikus energiája - mozgó test kinetikus energiája

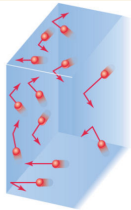
$$E_k = \frac{1}{2} m \cdot v^2 \quad E_k = \frac{3}{2} R \cdot T$$

- A gázok mozgásának átlagos sebessége függ a moláris tömegüktől

$$v_{\text{átlag}} = \sqrt{\frac{3RT}{M}}$$

Gáz halmazállapot

- a halmazt alkotó molekulák
 - leggyakrabban színtelenek
 - egymástól nagy távolságban (összenyomható)
 - saját térfogata és egymásra hatása elhanyagolható
 - ideális gázok / tökéletes gázok
CH₄, O₂, N₂, nemesgázok
 - kismértékben hatnak egymásra
 - reális gázok
NH₃, SO₂, H₂O, HCl
 - felületen történő ütközése - nyomás

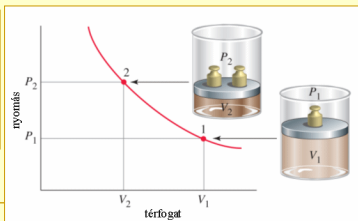
Gáztörvények - ideális gázok

- Kísérleti úton meghatározott összefüggések állandó hőmérsékleten
 - Boyle 1662, (p·V = konstans)

a molekulák kinetikus energiája nem változik, viszont többször ütköznek egymással és az edény falával

nő a nyomás

$$p_1 \cdot V_1 = p_2 \cdot V_2$$

Gáztörvények - ideális gázok

állandó nyomáson

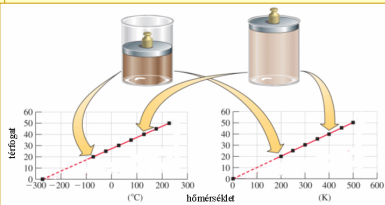
- Charles 1787, Gay-Lussac 1802 ($V = bT$)
- Kelvin - abszolút hőmérsékleti skála

a molekulák kinetikus jelentősen megnő, ütközésük növelné a nyomást, kitérít a gáz

nő a térfogat

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2}{T_2}$$

$$0\text{ }^{\circ}\text{C} = 273,15\text{ K}$$

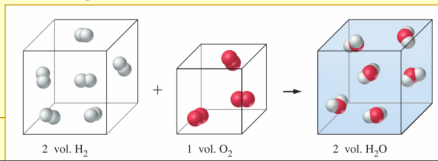

Gáztörvények - ideális gázok

azonos hőmérséklet és nyomás

Gay-Lussac 1808: a gázok kis térfogatai kis egész számok arányában reagálnak

- Avogadro 1811: gázok egyenlő térfogataiban egyenlő a molekulák száma
- az elemi gázok kétatomos molekulákat alkotnak

Gáztörvények - ideális gázok

- Mengyelejev-Clapeyron egyenlet

$$p \cdot V = n \cdot R \cdot T$$

?

$$\frac{p_1 \cdot V_1}{n_1 \cdot T_1} = \frac{p_2 \cdot V_2}{n_2 \cdot T_2}$$

általános gáztörvény

R egyetemes gázállandó

$$R = 8,314\text{ J/K}\cdot\text{mol}$$

(STP) standard hőmérséklet és nyomás (0 °C, 0,1 MPa)

standard és normál állapot (0,1 MPa de!!! 25 °C, 0 °C)

Gáz halmazállapot

- gázok moláris tömege

$$M = \frac{m \cdot R \cdot T}{p \cdot V}$$

- gázok sűrűsége

$$p \cdot V = n \cdot R \cdot T$$

$$p \cdot V = \frac{m}{M} \cdot R \cdot T$$

$$\rho = \frac{m}{V} = \frac{p \cdot M}{R \cdot T}$$

- két gáz relatív sűrűsége

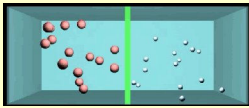
$$\frac{\rho_1}{\rho_2} = \frac{M_1}{M_2}$$

Gáz halmazállapot

- Diffúzió - elkeveredés
- Graham törvénye: a diffúzió sebessége fordítottan arányos a gázok sűrűségének négyzetgyökével

$$\frac{v_1}{v_2} = \frac{\sqrt{\rho_2}}{\sqrt{\rho_1}}$$

$$\frac{v_1}{v_2} = \frac{\sqrt{M_2}}{\sqrt{M_1}}$$

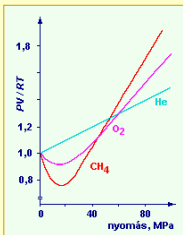

xenon és neon

a molekulák sebessége fordítottan arányos a moláris tömegük négyzetgyökével

Reális gázok

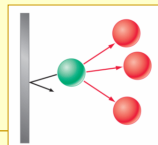
- Van der Waals egyenlet

$$\left(p + \frac{n^2 a}{V^2}\right) \cdot (V - nb) = n \cdot R \cdot T$$

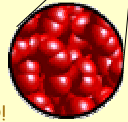
↑
intermolekuláris kölcsönhatás

↑
a gázmolekulák saját térfogata

Folyadék halmazállapot

- megjelenési formájuk átmenet a gázok és a szilárd testek között
- **kondenzált fázis:** a molekulákat összetartó erő - **kohéziós erő**
- hasonlítanak
 - a gázokhoz
 - nincs állandósult alakjuk
 - a részecskék állandó, rendezetlen mozgásban vannak
 - a szilárd anyagokhoz
 - nagy a sűrűségük - meghatározása?!

Folyadék halmazállapotban

- a részecskék között számottevő vonzóerők hatnak - **kohézió és adhézió**
- a részecskék egymástól megfelelő távolságra
 - egyensúly a vonzó és taszítóerők között
- a részecskék kinetikus energiája az abszolút hőmérséklettel arányos
- térfogat viszonylag állandó
 - nagy erőbehatásra is csak kismértékű változás
- jellemző: **diffúzió, párolgás, alakváltozás**

Folyadékok típusai

típusok	részecskék	vonzóerők
nemesgázok pl. Ne, He	egyedi atomok	London-féle erők
molekulák pl. CCl ₄ , C ₆ H ₆ ,	egyedi molekulák	London-féle erők
molekulák H-kötéssel pl. H ₂ O, C ₂ H ₅ OH	molekula asszociátumok	hidrogénkötés
sóoldadékok pl. NaCl, Na ₃ [AlF ₆]	ionok	elektrosztatikus kölcsönhatás
fémoldadékok és Hg	atomok	fémes kötés

Folyadékok tulajdonságai

- **viszkozitás:** a folyadékrétegek közötti belső súrlódás - a külső alakváltoztató erővel szembeni ellenállás -
jele: η , mértékegysége Pa·s
- meghatározó a **kohéziós erők nagysága**
- **A viszkozitás és a sűrűség különbözősége!**

víz	0,998 g/cm ³	1,005 mPas
glicerin	1,260 g/cm ³	1,5 Pas
higany	13,546 g/cm ³	1,6 mPas

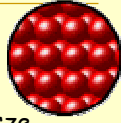
Folyadékok tulajdonságai

- **diffúzió:** hőmozgás hatására bekövetkező elkeveredés (gázokhoz képest nagyon lassú)
 - lyukak a folyadékban
 - hőmérséklet (egyenest arányosság)
 - méret és viszkozitás (fordított arányosság)
 - részecskék közötti kohéziós és adhéziós erők

Folyadék → szilárd halmazállapot

- **A hőmérséklet csökkenésének hatására** a részecskék mozgása lelassul, szilárd halmazállapotban rögzülnek
 - **kristálygócok kialakulása** - a részecskék rendezett elhelyezkedése valósul meg
 - **amorf anyag keletkezése** - a folyadék viszkozitása olyan nagy, hogy a rendeződés nem tud teljes mértékben végbemenni

Szilárd halmazállapot

- A szilárd testekben az alkotó részecskéket nagy erők tartják össze - **állandó térfogat és állandó alak**
- szerkezetük szerint lehetnek
 - **kristályos anyagok** - a felépítő részecskék a **test egészében** szabályosan, **rendezetten** helyezkednek el
 - **alaktalan anyagok** - a felépítő részecskék csak **kis körzetekben** helyezkednek el rendezett módon

Alaktalan szilárd anyagok

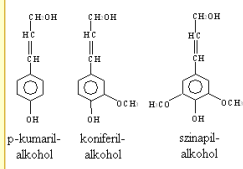
- **Amorf állapot** - a felépítő részecskék elhelyezkedése csak kis körzetekben rendezett
 - szilárd vagy gyanta jellegű állapot
 - nincs határozott olvadáspont
 - nincs jellemző moláris tömeg
- **Üvegszerű anyagok** - megdermedt olvadék állapot - fizikai tulajdonságok iránytól függetlenek (sok szerkezeti hiba)

Alaktalan szilárd anyagok

- **Szerves polimerek** - molekuláikban vagy makroszkopikus kiterjedésű térhálójukban a szerkezeti egységek nagy számban kapcsolódnak kovalens kötéssel - hevítés hatására bomlanak
 - térhálós polimerek (polisztirol, plexi, lignin)
 - lineáris polimerek (selyem, nylon, cellulóz)

Alaktalan szilárd anyagok

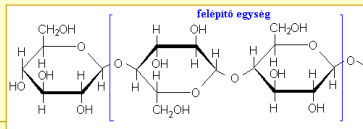
- Térhálós polimerek - **lignin** - kialakulása 3 monomer egységből: oxidatív úton kialakult gyökök véletlenszerű kapcsolódással kondenzálódnak

kovalens kötések hálózata alakul ki a tér 3 irányában
a monomerek aránya változó - fajaj és kor szerint

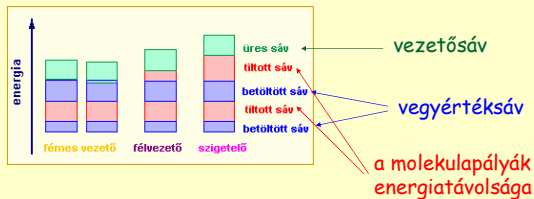
Alaktalan szilárd anyagok

- Lineáris polimerek - **cellulóz** - kialakulása: cellobióz (β -D-glükóz) egységek láncszerű polikondenzációs kapcsolódásával
 - A lineáris láncokat másodlagos kémiai kötések rögzítik, kristályos rendezettségű szakaszok alakulnak ki

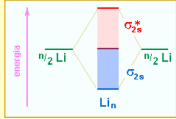
Szilárd anyagok elektromos vezetése

- vezetés - ha a vegyértéksávból az elektronok át tudnak lépni a vezető sávba
 - az energiaszintbeli különbség áthidalható

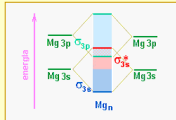

Szilárd anyagok elektromos vezetése

- **fémesség** - az elektronok igen kis energiával gerjeszthetők

- a teljesen betöltött kötő- és az üres lazító pályák energiája folytonos átmenetet képez pl. alkálifémek

- a kötő és lazító pályák teljesen betöltöttek, de van olyan üres pálya, amelynek energiája átfedi a lazító pályák energiasávját pl. alkáliföldfémek

Szilárd anyagok elektromos vezetése

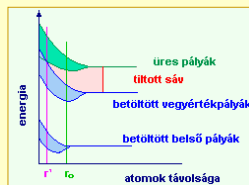
- **fémesség**

- a gerjesztett elektronok helyén lyuk marad
- a gerjesztett elektronok igen kis feszültség hatására elmozdulnak - a lyuk visszafelé vándorol
- hőmérséklet növelésével csökken (az atomtörzsek nagyobb amplitúdóval rezegnek)
- kellően alacsony hőmérsékleten - **szupravezető állapot** - ellenállás nulla (Pb, In, Nb; InBi, Nb₃Sn; kerámiák: YBa₂Cu₃O₇)

Szilárd anyagok elektromos vezetése

- **szigetelők** - fajlagos vezeték: 10⁻¹⁰-10⁻²⁰ S/cm

- az utolsó betöltött sáv után széles tiltott sáv
- kritikus térerő - mekkora elektromos térerő szükséges, hogy átütés következzen be (gyémánt: 5·10⁶ V/cm)
- **nagy nyomáson** az atomok távolsága kisebb, **vezetővé**

Szilárd anyagok elektromos vezetése

■ félvezetők

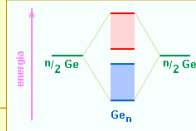
- a betöltött és az üres sáv energiaszintje közelebb
- az elektronok hő- vagy fény hatására megfelelő energia szintre gerjesztődnek - vezetővé

■ szennyezéses félvezetők

- a szennyező anyag újabb energiaszinteket tesz lehetővé

■ piezoelektromosság

- kis nyomás hatására vezetővé

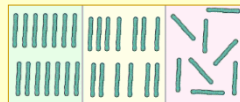

Folyadékkristály állapot

■ mezomorf állapot - életlen határformák

- (folyadék) de anizotróp sajátságok
- (szilárd) - hosszú pálcika alakú molekulák között kialakuló határozott orientáció

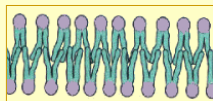
■ termotrop folyadékkristályok - szilárd anyag hevítésekor

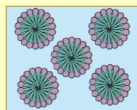
szilárd → folyadékkristály → folyadék
 rendezett → fellazult → rendezetlen

Folyadékkristály állapot

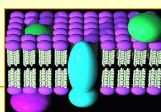
■ liotrop folyadékkristály - oldatban alakul ki - hosszú pálcika alakú molekulák meghatározott rendeződése

lamelláris szerkezet

micellás szerkezet

biológiai membránok (sejthártyák)

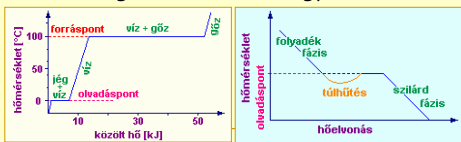
Plazma állapotban az anyag

- olyan túlhevített gáz, amelyben ionokra bomlott atomok (molekulák) és elektronok olyan arányban vannak, hogy átlagosan az egész rendszer semleges
 - pár tízezer és millió fok hőmérséklet
 - jól vezeti az elektromos áramot és jól mágnesezhető
 - fúziós folyamatokban

Halmazállapot változások

- Egy anyag különböző halmazállapotai közötti átmenet - **elsőfajú fázisátalakulások**
- **A kémiai összetétel nem változik meg**
- Adott nyomáson meghatározott hőmérsékleten megy végbe
 - energia befektetés, vagy elvonás

Folyadékok párolgása

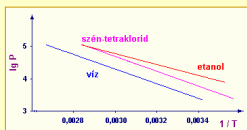
- **gőznyomás (tenzió):** a folyadék felett zárt térben kialakuló egyensúlyi állapotban mért nyomás

$$\ln p_{\text{gőz}} = -A(1/T) + B$$

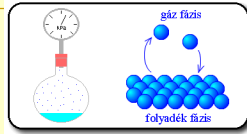
- függ az anyagi minőségtől és a hőmérséklettől

Clausius-Clapeyron egyenlet

$$\ln \frac{p_2}{p_1} = -\frac{\Delta H_{\text{vap}}}{R} \left(\frac{1}{T_1} - \frac{1}{T_2} \right)$$

Folyadékok párolgása

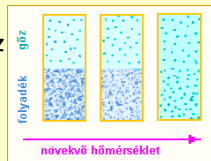

- **forráspont:** az a hőmérséklet ahol a folyadék feletti gőznyomás eléri a külső nyomást
- a külső nyomás változó
 - **normál forráspont:** forráspont 0,1 MPa nyomáson
- **desztilláció:**
 - forrás és kondenzálás

Folyadékok párolgása

- **kritikus hőmérséklet:** az a hőmérséklet, amelyen a folyadék és telített gőzének sűrűsége megegyezik
- **kritikus nyomás:** a kritikus hőmérsékleten mért gőznyomás
- **a kritikus hőmérséklet felett** az anyag csak gáz halmazállapotú lehet, **nem cseppfolyósítható**
 - H_2O : 374,2 °C, 21,8 MPa
 - CO_2 : 31,1 °C, 7,3 MPa
 - O_2 : -118,3 °C, 5,0 MPa

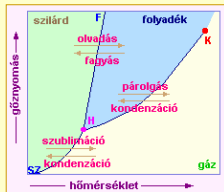
Gibbs-féle fázistörvény

- **Fázis** - a rendszer fizikai határfelület-tel elválasztott részei
- Homogén és heterogén rendszerekre
- **Komponensek száma** - kémiaiilag egységes anyagok
- **Szabadsági fokok száma** - az állapotjelzők (t, p, c)
- Egyensúlyban lévő heterogén rendszer:

$$F + Sz = K + 2$$

Fázisdiagramok - állapotdiagramok

- a fázisátalakulás (halmazállapot változás) grafikus ábrázolása - az állapotjelzők függvényében

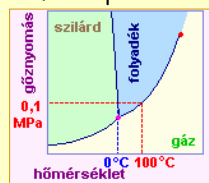
a görbe nevezetes pontjainak és a folyamatok jelölése

H - hármaspont - három fázis egyensúlya

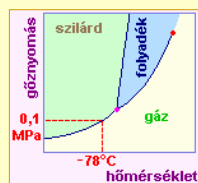
K - kritikus pont - kritikus hőmérséklet és nyomás

Állapotdiagramok

- A halmazállapot változás 0,1 MPa nyomáson
 - adott körülmények között melyik állapotban található meg az anyag
 - olvadás vagy szublimáció következik-e be
 - a forráspont értelmezése

víz

szén-dioxid

Fluid állapot

- A kritikus hőmérséklet felett a kritikus nyomásnál nagyobb nyomást alkalmazva az anyag homogén marad - fluid (szuperkritikus) állapot jön létre
- átmeneti állapot a folyadék és gáz halmazállapot között
 - sajátosságok a folyadékokéra jellemző - jó oldószerek
 - szuperkritikus oldószerek - extrakció
